

Klasik Nahiv Geleneğinde İstîşhâd Hiyerarşisi: Kur’ân, Hadis ve Klasik Arap Şiiri Üzerine Bir İnceleme*

The Hierarchy of Linguistic Evidence in the Classical Arabic Grammar Tradition: An Analysis of the Qur’an, Hadith, and Classical Arabic Poetry

Rifat Akbaş^{1*}

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Van, Türkiye. Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Van, Türkiye. <https://ror.org/041jyzp61>, <https://orcid.org/0000-0002-8533-3335>, rifatakbas@yyu.edu.tr

* Corresponding author

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 06.08.2025

Kabul Tarihi: 17.11.2025

Yayın Tarihi: 30.12.2025

Benzerlik

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.

Değerlendirme

Ön İnceleme: İç hakem (editörler).

İçerik İnceleme: İki dış hakem/Çift taraflı körleme.

Telif Hakkı & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Rifat Akbaş

Yapay Zeka Kullanımı

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. Rifat Akbaş

Etik Bildirim

turkisharr@gmail.com

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yayın

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Atıf

Akbaş, R. (2025). Klasik nahiv geleneğinde istîşhâd hiyerarşisi: Kur’ân, Hadis ve klasik Arap şiiri üzerine bir inceleme. *Turkish Academic Research Review*, 10/4, 1037-1053, <https://doi.org/10.30622/tarr.1759892>

* Bu makale Arap “Gramerinde Kavram ve Terminoloji Sorunu” adlı doktora tezinden kısmen yararlanılarak hazırlanmıştır.

Öz

Bu çalışma, nahiv ilmi geleneğinde istîşhâdın temel kaynaklarını, Kur’ân, hadis ve klasik Arap şiiri özelinde ele almakta ve bu üç kaynağa ne ölçüde müracaat edildiğini önde gelen nahiv kitapları çerçevesinde incelemektedir. Bu kapsamda dönemin kimi önemli nahiv kitaplarının içeriklerindeki âyet, hadis ve şiir sayıları metot ve istîşhâd eksenli yapılmış modern çalışmalarla desteklenerek bu üç temel semâî kaynağın ne ölçüde kullanıldıkları somut biçimde ortaya konmuştur. Bulgular, hadislerin ilk dönem dilcileri tarafından son derece sınırlı biçimde kullanıldığını göstermektedir. Bu sınırlı kullanımı açıklamak için birkaç temel gerekçe öne çıkmaktadır. Öncelikle hadis metinleri, Kur’ân âyetlerinin aksine, isnad zinciriyle rivayet edilmekte ve bu durum onların metinsel sabitliğini zayıflatmaktadır. Ancak bundan daha belirleyici olan bir diğer etken, hadislerin çoğunlukla lafzî değil manevî anlam aktarımına dayalı bir rivayet geleneğiyle günümüze ulaşmış olmasıdır. Bu durum, metnin birebir lafzına değil, anlamına sadık kalınarak aktarıldığı anlamına gelir ki bu da dilsel formların tespitinde sorunlar doğurmuştur. Buna karşılık Kur’ân âyetleri, lafız ve mana yönüyle tartışmasız bir dil otoritesi kabul edilmiş ve gerek nüzul sürecinde gerekse mushaf hâlinde sabitlenmiş olması nedeniyle gramerde birinci derecede delil olarak yer almıştır. Klasik Arap şiiri de fasih dilin tabii ve tarihsel örnekleri olarak istîşhâd hiyerarşisinde ikinci derecede kabul edilmiştir. Öte yandan birçok klasik nahiv kitabında şiir beyitlerinin sayıca âyetlerden fazla olmasına rağmen, bu farkın şiirin âyetlere tercih edildiği anlamına gelmediği; aksine, şiir malzemesinin hacmen çokluğu nedeniyle bu oransal dengenin doğal bir sonuç olduğu vurgulanmıştır. Çalışmada Kur’ân, hadis ve şiirin istîşhâd değeri hakkındaki klasik dönem yaklaşımları da gözden geçirilmiş, özellikle kimi muhaddislerin i’râb hatasına düştükleri konusuna da açıklık getirilmeye çalışılmıştır. İstîşhâdın semâî (naklî) kaynaklarını oluşturan bu üç kaynak türüne odaklanan çalışmada, özellikle kıyas, icmâ ve istishâb gibi akli deliller kapsam dışında bırakılmıştır. Bunun temel gerekçesi, çalışmanın odak konusunun sınırlarını korumak ve hacimsel olarak dağılmayı önlemektir. Sonuç olarak bu çalışma, klasik nahiv geleneğinde dilsel delil kabul edilen metinler arasında belirgin bir sıralama bulunduğunu; Kur’ân’ın birincil kaynak olarak tartışmasız bir otoriteye sahip olduğunu, onu klasik şiirin izlediğini ve hadislerin ise oldukça geç dönemde sistematik bir şekilde kullanılmaya başlandığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, İstîşhâd hiyerarşisi, Nahiv ilmi, Temel dayanaklar, Kur’ân-ı Kerim, Hadis-i Şerif, Klasik Arap şiiri.

Research Article**History**

Received: 06.08.2025

Accepted: 17.11.2025

Date Published: 30.12.2025

Plagiarism Checks

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Peer-Review

Single anonymized-One internal (Editorial Board). Double anonymized-Two external.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ethical Statement

This study does not require ethical committee approval, and the data used were obtained from literature reviews/published sources. It is hereby declared that scientific and ethical principles were adhered to during the preparation of this study and that all studies used are cited in the references. Rıfat Akbaş

Use of Artificial Intelligence

No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles. Rıfat Akbaş

Complaints

turkisharr@gmail.com

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Published

Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016-Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Türkiye

Cite as

Akbaş, R. (2025). The hierarchy of linguistic evidence in the classical arabic grammar tradition: an analysis of the Qur'an, Hadith, and classical Arabic poetry. *Turkish Academic Research Review*, 10/4, 1037-1053, <https://doi.org/10.30622/tarr.1759892>

* This article was prepared using material from the doctoral thesis entitled "Concept and Terminology Problems in Arabic Grammar."

Abstract

This study examines the primary sources of linguistic evidence (istishhād) in the Arabic grammatical tradition, focusing specifically on the Qur'an, Hadith, and classical Arabic poetry. It investigates how frequently these three sources were referenced in prominent grammatical works. Within this scope, selected major grammatical texts are analyzed in terms of the number of verses, hadiths, and poetic lines they contain. These data are supported by modern studies centered on methodology and evidence, thereby presenting concrete findings on the degree to which each of these three transmitted sources was utilized. The findings reveal that hadiths were employed quite sparingly by early Arabic grammarians. Several key reasons account for this limited usage. First, unlike the Qur'anic text, hadiths are transmitted with chains of narration (isnād), which compromises their textual stability. More critically, most hadiths have reached us through a transmission tradition based not on exact wording (lafẓ) but on the conveyed meaning (ma'nā), which means that the narrator preserved the content rather than the exact form. This significantly weakens their reliability as grammatical evidence. In contrast, the Qur'an, preserved both orally and textually with indisputable linguistic authority, has consistently been regarded as the primary and most authoritative grammatical source. Classical Arabic poetry, as a historical and natural manifestation of eloquent language, has occupied a secondary position in this hierarchy. Although poetry appears more frequently than Qur'anic verses in many classical grammar texts, this numerical excess does not imply preference; rather, it reflects the abundant and diverse nature of the poetic corpus. The study also reviews classical perspectives on the evidentiary value of the Qur'an, hadith, and poetry, including discussions on grammatical errors committed by certain hadith transmitters. This work focuses solely on the transmitted (samā'ī) sources of evidence, deliberately excluding rational sources such as analogical reasoning (qiyās), consensus (ijmā'), and presumption of continuity (istishhāb), to maintain the study's scope and coherence. In conclusion, this research demonstrates that the classical Arabic grammatical tradition recognized a clear hierarchy among linguistic sources: the Qur'an held unrivaled authority as the primary source, followed by classical poetry, while hadiths were only systematically incorporated into grammatical analysis at a much later stage.

Keywords: Arabic Linguistic Rhetoric, Hierarchy of Evidence, Arabic Grammar, Foundational Sources, Qur'an, Hadith, Classical Arabic Poetry

Giriş

Nahiv ilmi, Arap diliyle ilgili kuralların sistematik biçimde tespit etmeyi amaçlayan ve erken dönem İslam toplumlarında dinî, edebî ve ilmî ihtiyaçlara cevap olarak teşekkül eden temel dil disiplinlerinden biridir. Bu ilmin doğuşunda ve gelişiminde, dilsel kuralların temellendirilmesinde başvurulan örneklerin türü ve niteliği, hem gramer teorilerinin şekillenmesinde hem de dilsel otoritenin sınırlarının tayininde belirleyici rol oynamıştır. Bu çerçevede, dil kurallarını desteklemek amacıyla güvenilir Arap kelimelerinden örnek gösterme faaliyeti olarak tanımlanan istişhâd (Tehânevî, 1996: I, 1002), Nahiv geleneğinde hem teorik hem de metodolojik bakımdan merkezi bir öneme sahiptir.

Aslında dil kurallarının belirlenmesinde hangi tür verilerin esas alınacağı, bu verilerin nasıl sınıflandırılacağı ve ne ölçüde bağlayıcı kabul edileceği meselesi, erken dönemden itibaren dilciler arasında sürekli bir tartışma konusu olmuştur. Bu çerçevede, dilin tabii akışını temsil eden rivayet temelli metinler klasik kaynaklarda genellikle “semâ” veya “nakil” terimleriyle anılmış ve Nahiv ilminin inşasında başvurulan dayanaklar arasında yer almıştır (es-Suyûtî, 1426/2006: 74). Ancak bu üç tür dayanak, nahiv literatüründe hem kullanım yoğunluğu hem de delil değeri açısından birbirinden farklı konumlandırılmıştır. Kur’ân, lafız ve mâna bütünlüğü bakımından mükemmeliyet arz eden bir beyan olarak dilciler nezdinde tartışmasız bir önceliğe sahiptir. Buna karşılık, klasik şiir gramerin örneklenmesinde vazgeçilmez bir zemin sunarken hadis metinleri çeşitli gerekçelerle uzun süre sistematik olarak istişhâd kapsamı dışında tutulmuştur. Bu bağlamda çalışma, nahiv ilmi geleneğinde söz konusu üç metin türünün delil olarak kullanımını tarihsel, teorik ve istatistiksel açıdan incelemeyi amaçlamaktadır.

Başta Basra dil mektebinin en önemli temsilcisi Sîbeveyhi’nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*’ı olmak üzere klasik döneme ait bazı temel nahiv eserleri, içeriklerindeki istişhâd malzemeleri bakımından taranmış âyet, hadis ve şiir verilerinin kullanım oranları sayısal olarak analiz edilmiştir. Bu analizler konuyla ilgili modern akademik literatürle karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiş ve böylece nahiv geleneğinde zamanla oluşan delil hiyerarşisi somut temellere dayandırılarak ortaya konulmuştur. Çalışma özellikle semâî kaynakların istişhâd düzenindeki konumlarını açıklığa kavuşturmayı hedeflemekte; kıyas, icmâ ve istishâb gibi aklî delil türlerini inceleme alanı dışında tutmaktadır. Böylece, Kur’ân’ın niçin birincil kaynak olarak görüldüğü, şiirin hangi koşullarda muteber sayıldığı ve hadisin ne gibi gerekçelerle geç kabullenildiği gibi sorulara daha derinlikli yanıtlar sunulması hedeflenmektedir.

İstişhâd konusuna dair yapılan akademik çalışmalar arasında özellikle iki araştırma öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, “Sîbeveyh’in el-Kitâb Adlı Eserinde Âyetlerle İstişhâd Yöntemi ve Kırâate Yaklaşımı” başlıklı çalışmadır. Bu çalışma, Sîbeveyh’in dil kurallarını temellendirirken Kur’ân âyetleri ve kırâatlere nasıl başvurduğunu ele almakta ve onun nahiv ile sarf konularındaki görüşlerini mukayeseli biçimde incelemektedir (Ourot, 2022: 24-178). İkinci önemli çalışma ise “Arap Gramerinin Şiirle İstişhâdı (II-IV/VIII-X. Asırlar)” başlığını taşımaktadır. Bu çalışmada ise istişhâd yönteminde şiirlerin nasıl seçildiği, özellikle zaman, bölge ve kabile kriterleri dikkate alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır (Efe, 2022: 25-114). İlk çalışma âyet merkezli iken diğeri şiir odaklı bir çerçeve sunmaktadır.

Nahiv kaynaklarının tespiti ve kullanım sıklığına dair yapılan akademik çalışmalar arasında, "Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar" başlıklı makale dikkat çekici bir özet sunar. Bu makalede nahiv ilminin erken dönemden itibaren sistematik bir delil hiyerarşisine dayandığı vurgulanmakta; deliller semâ, icmâ, kıyas ve istishâb olmak üzere sınıflandırılmaktadır (Arslan, 2016: 61-79). Buna paralel şekilde "Nahiv Kaidelerinin Belirlenmesinde Hadislerin İstishâd Olarak Kullanılması" başlıklı makale ise özellikle hadislerin nahivde delil olarak kullanılmasına yönelik tarihsel süreci odak noktası yapmaktadır (Tuna, 2024: 146-173). Yusuf Sancak'ın hadisin istishâd malzemesi olarak kullanımına odaklanan çalışması da konuyu irdelemekle birlikte, çalışma daha çok hadis metinlerinin edebî yönü ve Arap dili üzerindeki etkilerine yoğunlaşmaktadır (Sancak, 2005: 191-208).

Bu makaleyi önceki literatürden ayıran temel fark, nahiv geleneğinde yer alan delillerin teorik sınıflandırmasından ziyade bizzat klasik nahiv eserlerinde yer alan âyet, hadis ve şiir örneklerinin fiilî kullanım sıklığını tespit etmeyi amaçlamasıdır. Başka bir ifadeyle diğer çalışmalarda genellikle Kur'ân, hadis ve şiirin delil olup olmadığına dair teorik yaklaşımlar aktarılmakta ve bu kaynaklar arasında hangi delilin ne ölçüde kullanıldığına dair sayısal veriye dayalı detaylı bir tespit yapılmamaktadır. Böylece makale, nahiv tarihinde kaynak hiyerarşisine dair teorik çerçevenin ötesine geçerek, uygulamada bu hiyerarşinin nasıl işlediğini göstermeyi hedeflemektedir.

1. İstishâdın Kavramsal ve Tarihsel İzleri

Nahiv ilmi, ilk dönemlerden itibaren dilin doğru anlaşılması ve kuralların sistematik biçimde tespit edilmesi amacıyla sahih şahidlerle desteklenmiş; bu anlayış klasik eserlerin tamamında belirgin bir hâl almıştır. Erken dönem nahiv metinlerinde yer alan çok sayıda Kur'ân âyeti ve şiir beyiti, istishâd yönteminin bu disiplinin oluşum sürecindeki merkezi konumunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, nahivcilerin sadece teorik kurallar üretmekle yetinmeyip bu kuralları muteber dil verileriyle temellendirme gayreti içerisinde olduklarını göstermektedir.

İstishâd kavramı, klasik gramer literatüründe yalnızca örtük bir uygulama biçimi olarak kalmamış, zamanla terminolojik bir hüviyet de kazanmıştır. Nitekim bazı erken dönem nahiv âlimleri, dilsel kuralların gerekçelendirilmesinde bu kavramı veya türevlerini doğrudan kullanmışlardır. Bu bağlamda öne çıkan örneklerden biri, Basra dil mektebinin önde gelen isimlerinden el-Müberred'dir (ö. 286/900). el-Müberred, *el-Muktaḍab* adlı eserinde cezim lâminin bazı durumlarda hazfedilebileceğini açıklarken, bu görüşünü şiirsel bir tanıklıkla temellendirir. Konuyu desteklemek üzere şu ifadeyi kullanır: “وَيَسْتَشْهَرُونَ عَلَى ذَلِكَ بِقَوْلِ مُتَمِّمِ بْنِ نُؤَيْرَةَ” “Bunu, Mütemmim b. Nüveyre'nin sözüyle delillendiriyorlar” (el-Müberred, 1415/1994: II, 132). Burada “yesteşhidûne” ifadesi, söz konusu dil olgusunun kabulünü meşru kılmak için bir şairin beytinden delil mahiyetinde alıntı yapılması anlamında kullanılmıştır. İstishâd aracı olarak zikredilen söz, Câhiliye sonrası dönemin tanınmış şairlerinden Mütemmim b. Nüveyre'ye (ö. 30/650) aittir.

Öte yandan, el-Müberred'den daha erken bir dönemde yaşamış olan Sîbeveyhi (ö. 180/796) de benzer bir yaklaşımı farklı bir terminolojik çerçevede ortaya koymuştur. Onun *el-Kitâb* adlı eserinde sıkça yer alan ve “bu hususa yönelik delil” anlamına gelen “والدليل على ذلك” ve “والدليل على هذا” gibi kalıplar, nahiv kurallarının mutlaka bir delille temellendirilmesi gerektiğine dair metodolojik bir ilkenin ifadesidir (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 83, 91; II, 121, 143, 248, 276, 283, 319, 339, 344, 373; III, 135, 150, 248, 255, 285, 331, 345; IV, 148, 442).

Bu anlayış yalnızca Sîbeveyhi ile sınırlı kalmamış, daha sonraki nahivciler tarafından da benzer biçimde sürdürülmüştür. Nitekim Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/949), *el-Lâmât* adlı eserinde yer alan “وَاسْتَشْهَرُوا عَلَى ذَلِكَ” “Nahiv âlimleri bu konuda şairin şu sözüyle delil getirmiştir” şeklindeki ifadesi hem onu Sîbeveyhi'nin çizgisine yaklaştırmakta hem de “delil” ve “istidlâl” kavramlarının istishâd kavramıyla içeriksel olarak örtüşmesini göstermektedir (ez-Zeccâcî, 1405/1985: 135). Benzer biçimde, Kûfe dil mektebinin önde gelen simalarından İbn

Fâris (ö. 395/1004), *es-Sâhibî fî fîkhi 'l-Luğa ve süneni 'l-'Arab fî kelâmihâ* adlı eserinde باب القول في الاحتجاج باللغة العربية “Arap diliyle delil getirme konusuna dair bölüm” şeklindeki ifadesiyle istişâd yerine bazen “ihticâc” kavramının da tercih edildiğine işaret etmektedir (İbn Fâris, 1418/1997: 34).

Nahiv geleneğinde istişâdın işlevi ise tasnif öncesi döneme dek geri gitmektedir. Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), dil kurallarının formüle edilmesinde bu işlevin örnekliğini gösteren ilk isimler arasında yer alır. Ona “لولا” edatının ardından muttasıl zamir gelebilir mi?” şeklinde yöneltilen bir soru üzerine bu kullanımı mümkün gördüğünü şu beyitle ifade ettiği rivayet edilmektedir:

وَكَمْ مَوْطِنٍ لَوْلَايَ طُخْتُ كَمَا هُوَ بِأَجْزَمَاءَ مِنْ قُتَّةِ النَّيْقِ مُنْهَوِي

Ben olmasaydım, birçok yerde sen de dağın zirvesinden aşağı yuvarlanan bir cisim gibi düşerdin (İbn Abdürabbih, 1404: II, 313).

ed-Düelî ardından verdiği “لولا أنتم” örneğiyle de munfasıl zamirin kullanımına işaret ederek edatın iki farklı zamirle de gelebileceğini göstermiştir (İbn Abdürabbih, 1404: II, 313).

İstişâdın işlevine dikkat çeken bir diğer örnek Basra dil mektebinin kurucularından Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî'dir (ö. 117/735). Hadramî, tahzir bağlamında mansûb olarak kullanılan kelimelerden önce harf-i cerlerden “من” edatının hazfinin caiz olduğunu savunmuş ve bu görüşünü bir beyitle temellendirmiştir (es-Sîrâfî, 2008: II, 171). Ona göre, “إِيَّاكَ الشَّرُّ” ifadesi aslında “إِيَّاكَ مِنَ الشَّرِّ” şeklinde olup, aşağıdaki beyitte yer alan kullanım hazfedilmiş edatın delili olarak gösterilebilmektedir:

فَإِيَّاكَ إِيَّاكَ الْمِرَاءَ فَإِنَّهُ إِلَى الشَّرِّ دَعَاءٌ وَلِلشَّرِّ جَالِبٌ

Kesinlikle ama kesinlikle seni riya ve gösterişten sakındırıyorum, zira o, kötülüğe çağıran ve kötülüğü getirendir. (es-Sîrâfî, 2008: II, 171).

Basra dil mektebinin önde gelen dil âlimlerinden Ebû Saîd el-Asmaî'nin (ö. 216/831), yedi kırâat imamından biri olan Ebû Amr b. el-Alâ (ö. 154/771) hakkında aktardığı şu rivayet de istişâdın işlevsel önemini açıkça göstermektedir: “سَأَلْتُ أَبَا عَمْرٍو عَنْ أَلْفِ مَسْأَلَةٍ، فَأَجَابَنِي فِيهَا بِأَلْفِ حُجَّةٍ” “Ebû Amr'a bin mesele sordum; bana bu meselelerde bin delille cevap verdi.” (İbn Hallikân, 1994: III, 466). Bu rivâyet dilsel meselelerin çözümünde şahid getirmenin ilmî meşruiyetin temel koşullarından biri olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Sonuç olarak, Ebû'l-Esved'den Ebû Amr b. el-Alâ'ya kadar uzanan bu çizgi, istişâdın Arap dilinde dilsel hükümlerin teşriinde belirleyici bir epistemolojik kaynak olarak kullanıldığını göstermektedir.

Klasik dil âlimlerinin şiir ve beyit ezberine verdiği önem, istişâdın salt teorik bir yöntem olmanın ötesinde, güçlü bir pratik boyut taşıdığını da ortaya koymaktadır. Nitekim Asmaî'nin on altı bin urcûze, Ali İbnü'l-Mübârek el-Ehmar'ın (ö. ?) kırk bin beyit ve Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) tefsir ilminde kullanılmak üzere üç yüz bin beyit ezberlediği nakledilmektedir (Kabâve, 2004: 35–36). Bu veriler, klasik dönemde sözlü kültürün ve hafızaya dayalı dilsel birikimin ilmî otoriteyle iç içe geçtiğini kanıtlamaktadır.

Nahiv âlimlerinin şahidlere atfettiği bu yüksek değer, modern dil araştırmalarında da karşılık bulmuş "nahivde şahid, bizzat nahvin kendisidir" şeklinde tanımlayıcı değerlendirmeler yapılmıştır (Kabâve, 2004: 35). Bu çerçevede şahid, kuralı açıklayan bir unsur olmanın yanı sıra nahiv ilminin kendi varlığını kurduğu temel dayanaklardan biri olarak da değerlendirilmiştir. Bu anlayış, zamanla müstakil istişâd literatürünün doğmasına zemin hazırlamış, özellikle Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında yer verdiği beyitler, sonraki nahivciler tarafından da benimsenmiş ve ciddi bir tenkide konu edilerek şerh düzeyinde etraflıca çalışılmıştır (eş-Şentemerî, 1415/1994: 5; el-Hadîsî, 1394/1974: 112; Şelebî, 1409/1989: 209). Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Şerhu Ebyâti Sibeveyhi*, Ebû Saîd es-Sîrâfî'nin (ö. 368/979) *Şerhu Şevâhidi 'l-Kitâb*, Ebû Ca'fer en-Nahhâs'ın (ö. 338/950) *Şerhu Ebyâti Sibeveyhi* ve Ebû'l-Kâsım ez-

Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Şerhu Ebyâti Kitâb Sîbeveyhi* gibi çalışmalar dilin gramatik yapısını açıklamada şevâhidin nasıl bir merkez teşkil ettiğini gözler önüne sermektedir (en-Nahhâs, 1406/1986: 15, 16). Bu şerhler bir yandan dilsel çözümleme yaparken öte yandan klasik dil bilgisinin yorum geleneğini kurumsallaştıran bir zemin işlevi de görmüştür.

İstişhâd literatürü modern dönemde de önemini korumuş, bu bağlamda onlarca akademik çalışmaya konu olmuştur. Özellikle klasik eserlerdeki delillendirme yaklaşımları, çeşitli lisansüstü tezlerde sistematik biçimde incelenmiştir. Tüm bu çalışmalar, istişhâdın modern dil çalışmalarında da yöntemsel bir konu olarak önemini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır (Kırgız & Jammol, 2017: 82, 83).

2. İstişhâd Hiyerarşisinin Kaynaklara Göre Sıralaması

Nahiv ilminde istişhâdın kaynakları arasında belirgin bir hiyerarşik yapı göze çarpmaktadır. Bu yapı, delil olarak kullanılan metinlerin hem dilsel otorite düzeyine hem de kullanım sıklığına göre şekillenmiştir. Bu başlık altında bahse konu hiyerarşi çerçevesinde Kur'ân, hadis ve klasik Arap şiirinin istişhâd malzemesi olarak nasıl konumlandırıldığı ele alınmıştır.

2.1. Kur'ân'ı Kerîm'in Nahivde İstişhâd Kaynağı Olarak Kullanımı

Nahiv ilminin teşekkül sürecinde temel referanslar arasında yer alan kaynakların en başında Kur'ân-ı Kerîm gelmektedir. Arap dilinin en sahih örneklerini barındıran bu ilahî metin dilin yapısını kavramada ve kaidelerini tespit etmede asli bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilmiştir (Ferrâ, 1403/1983: I, 14; Abdu'l-Âl Sâlim: 1978: 329; Hathât, 1414/1993: 53). Kur'ân'ın indiriliş dili olan Arapçanın, en fasih ve en doğal şekliyle bu metinde yer alması, onu nahiv âlimleri nezdinde vazgeçilmez bir istişhâd zemini haline getirmiştir. Nitekim gerek lafız gerekse anlam yönünden yapılan birçok dilsel çözümleme ve kural çıkarımı, doğrudan Kur'ân âyetlerine dayandırılmış, kıraat farklılıkları dahi dilsel çeşitliliğin bir göstergesi olarak dikkate alınmıştır. Bu çerçevede Kur'ân, hem teorik hem de pratik düzlemde Arap gramerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenmiş, sonraki dönem âlimleri için süreklilik arz eden bir başvuru kaynağı olmuştur.

Dil felsefesi ve nahiv teorisi açısından önemli katkılarıyla tanınan İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002), وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ "Peygamberin size verdiğini alınız" (Haşr 59/7) mealindeki âyetin, hem lafız hem mâna düzeyinde genel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulaması, Kur'ân'ın istişhâd bağlamında göz ardı edilmemesi gerektiğinin açık bir göstergesidir (İbn Cinnî, 1415/1994: I, 33). Zira bu yaklaşım, Hz. Peygamber'in yalnızca ilettiği mesajlar açısından değil, bu mesajları ifade ederken benimsediği dilsel üslup ve yapı bakımından da örnek alınması gerektiği düşüncesine dayanır. Nitekim İbn Cinnî bu düşünceyle, şâz kıraatlerin bile Arap dili açısından dayanak olabileceğini kabul eder ki bu, kıraat çeşitliliğinin dilsel zenginlik ve meşruiyet bağlamında nasıl değerlendirilebileceğini göstermesi açısından önemlidir (İbn Cinnî, 1415/1994: I, 34; Akbaş, 2018: 74). Kıraatler bağlamında istişhâd tartışmalarına yer veren bir diğer önemli isim Celâlüddîn es-Suyûtî'dir (ö. 911/1505). Ona göre, fikhî hüküm çıkarımında şâz kıraatlere ihtiyatla yaklaşmak gerekse de, Arap dili kurallarının tespiti açısından mütevatir, âhâd ve şâz kıraatler arasında kesin bir ayrım yapılmamış ve dolayısıyla da tüm kıraatler, dilsel delil olarak kabul edilmiştir (es-Suyûtî, 1426/2006: 75).

Önde gelen âlimlerin Kur'ân'ı istişhâd kaynağı olarak değerlendirmeleri bu alandaki genel eğilimi yansıtan önemli beyanlardır. Bununla birlikte, Kur'ân'ın nahiv ilmindeki işlevini daha somut biçimde ortaya koyan asıl gösterge, klasik kaynaklarda yer alan örnek alıntılar ve bu alıntıların sayısal yoğunluğudur. Kur'ân'ın nahivsel değerlendirmelerde kaynak olarak kullanıldığına dair en güçlü örneklerin başında kimi araştırmacılar tarafından "nahiv ilminin Kur'ân'ı" olarak nitelendirilen *el-Kitâb* adlı eser gelmektedir (es-Suyûtî, 2008: II, 405; Terabichi,

1998: 179; Ebû Lebin, 2011: 202). Bu bağlamda, Sîbeveyhi'nin mezkûr eserinde Kur'ân âyetlerine ne ölçüde başvurduğunu ortaya koymak, onun istişhâd anlayışını daha iyi kavramak açısından son derece önemlidir. Yapılan bazı tespitlere göre, eserde delil olarak sunulan âyetlerin toplamı - bazı tekrarlar da dâhil olmak üzere - üç yüz doksan yedidir (Hathât, 1414/1993: 125). Sîbeveyhi, kimi meseleleri açıklarken yalnızca bir âyeti örnek gösterirken, kimi zaman aynı konunun farklı boyutlarını aydınlatmak üzere birkaç âyeti peş peşe sıralar. Bazı yerlerde ise Kur'ân'da bunun benzerlerinin çok olduğu gibi ifadelerle, zikrettiği âyetlerin temsili olduğunu ve benzeri başka delillerin de mevcut olabileceğini açıkça belirtir (Sîbeveyhi, 1402/1982: II, 39; III, 143; el-Hadîsî, 1394/1974: 34). Özellikle yemin ve cevabı gibi belli başlı gramer konularında, tek bir meseleye ilişkin elliden fazla âyeti bir arada delil olarak sunduğu da kaydedilmektedir (Hathât, 1414/1993: 125; Akbaş, 2018: 75).

Sîbeveyhi mezkûr eserinde kıraat imamları olan Ebû 'Amr b. el-Alâ (ö. 154/771), el-A'rec el-Mekkî (ö. 130/747-48), Ubey b. Ka'b el-Ensârî (ö. 33/654), İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766) ve meşhur tâbiîn Hasan Basrî (ö. 110/728) gibi şahsiyetlerden söz ederek onların okuyuşlarını çeşitli dil kurallarının izahında istişhâd olarak sunar. Ayrıca Medine, Mekke, Hicaz ve Kûfe halklarının kıraatlerini de farklı yerlerde delil olarak zikreder (Sîbeveyhi, 1402/1982: I, 57, 59, 71, 122, 373; II, 185, 276, 316, 396, 397; III, 26, 50, 54, 152, 282, 520, 530; IV, 196, 440, 444, 477; el-Hadîsî, 1394/1974: 53).

Sîbeveyhi'nin Kur'ân'dan istişhâdı merkeze alan yaklaşımı şahsî bir tercihten ibaret kalmamış, onu takip eden dilciler ve nahiv âlimleri tarafından da benimsenerek sistemli bir geleneğe dönüşmüştür. IV./X. yüzyılın başlarında eser kaleme alan dil âlimlerinde bu yaklaşımın izleri açık biçimde gözlemlenir. Bu doğrultuda, İbnü's-Serrâc (ö. 316/928), *el-Usûl* adlı eserinde *taaccub*, *marife-nekire*, *temyiz*, *i'râb-mebnî*, *medih-zemm*, *müteaddî*, *istisna*, *nefiy*, *bedel*, *atıf* ve *sarf* gibi birçok nahivsel konuda Kur'ân'dan çeşitli istişhâd örnekleri sunmuştur (İbnü's-Serrâc, 1417/1996: I, 68, 78, 86, 94, 95, 101, 103, 109, 112-113, 119, 150, 168, 220, 227, 301, 303, 382; II, 42, 51, 56, 58, 72; III, 132, 134, 172, 245; Ebû'l-Ğîs, 1431/2010: 122).

Benzer şekilde, Ebû'l-Abbâs el-Müberred, *el-Muktedab* adlı eserinde Kur'ân âyetlerine daha akıcı ve sade bir anlatımla yer verir. Bakara suresinden yirmi bir, Nisâ'dan on, Âl-i İmrân, Hac ve Hûd surelerinden sekiz, Neml'den yedi, Tâhâ ve A'râf surelerinden altı, Yûsuf, Sâd, Muhammed, Kamer, Zuhuf ve Kehf surelerinden beşer; Yûnus, İsrâ, Mü'minûn ve Meryem surelerinden dörder; Enfâl, Tevbe, Mâide, Nûr, Ahzâb, Kasas, Kiyâme, İnsan, Nebe', Şuarâ ve Enbiyâ surelerinden ise üçer kez âyet zikrederek çeşitli gramer meselelerini açıklamaya çalışır (el-Müberred, 1415/1994: I, 11, 26, 27, 49, 63, 95, 182; II, 18, 20, 56, 85, 122, 135, 137, 361; III, 8, 14, 75, 195, 203, 214, 218, 244, 252, 280, 283, 286, 292, 304, 307, 323, 327; IV, 34, 38, 52, 74, 79, 88, 90, 95, 119, 129, 138, 145, 149, 150, 154, 183, 188, 218, 248, 290, 330, 331, 351, 359, 369, 371, 395, 406, 407, 412, 418, 423). Bu çerçevede, Müberred'in eserinde yüz elliye aşkın âyete delil olarak yer verdiği görülmektedir (Ceme'a, 2009: 258-266).

Bu istişhâd geleneğinin bir diğer önemli temsilcisi olan ez-Zeccâcî (ö. 337/948), *el-Cümel* adlı eserinde yaklaşık yüz sûreden toplamda yüz otuz beş âyeti nahiv meselelerinde şahid olarak zikreder (ez-Zeccâcî, 1404/1984: 23, 404). Aynı şekilde, Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987), Büveyhî emîri Adudüddeve'ye ithaf ettiği *el-Mesâilu'l-Adudiyye* adlı eserinde yaklaşık yüz yirmi nahiv meselesi bağlamında iki yüze yakın âyete başvurur. Bu durum, onun her bir mesele için ortalama iki âyeti delil olarak kullandığını göstermektedir (el-Fârisî, 1406/1986: 21-230; Terabichi, 1998: 163-164).

Ebû Alî el-Fârisî'nin öğrencisi olan İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise hocasından devraldığı bu metodu, Arapçanın yapısal işleyişine dair kapsamlı tahliller gerçekleştirdiği *el-Hasâis* adlı eserinde daha ileri bir düzeye taşır. Müellif bu eserinde, yaklaşık üç yüz kırk kadar Kur'ân âyetini nahiv istidlalleri için kullanır (İbn Cinnî, 1431/2010: I, 10, 14,

20, 23, 27, 32, 52, 87, 93, 106, 107, 153, 154, 169, 183, 205, 261, 269, 280, 290, 295, 296, 307, 349, 360, 367; II, 22, 119, 148, 174, 185, 187, 197, 205, 213, 222, 255, 269, 270, 281, 287, 289, 292, 294, 295, 303, 311, 355, 363, 364, 374, 375, 379, 380, 388, 393, 402, 404, 412, 414, 425, 429, 445, 456, 463, 464, 475; III, 37, 62, 91, 94, 111, 120, 136, 137, 163, 171, 172, 176, 177, 180, 181, 192, 248, 252, 254, 256, 258, 262, 266, 268, 295, 296, 323, 324, 327, 328, 337; Terabichi, 1998: 164). Onun bu yaklaşımı dilin iç tutarlılığı ve mantıksal yapısı çerçevesinde Kur'ân'dan nasıl yararlanıldığını da gözler önüne serer. Netice olarak klasik dönem dilcileri, geliştirdikleri nahiv kurallarının temel dayanak noktası olarak Kur'ân-ı Kerim'i esas almışlardır. Arap kelâmına, özellikle de şiire başvursalar bile Kur'ân onlar için hiçbir zaman sıradan bir dil verisi olmamış, bilakis lafız ve anlam açısından en güvenilir ve öncelikli istişhâd kaynağı olarak görülmüştür (el-Hadisî, 1981: 14; Mehdî el-Mahzûmî, 1377/1958: 51; Akbaş, 2018: 77).

2.2. Hadîs-i Şerîfin Nahivde İstişhâd Kaynağı Olarak Kullanımı

Kur'ân'dan sonra en sahih sözlü kaynaklardan biri olan hadis-i şeriflerin dil kurallarının tespiti ve nahiv kaidelerinin inşasında kullanılabilirliği hususu özellikle ilk dönem dilcileri arasında belli bir karşılık bulmuştur. Dolayısıyla Arap dilinin derlenip kurallara bağlanması sürecinde Hz. Peygamber'in sözlerinin tamamen görmezden gelindiğini söylemek doğru bir tespit olmayacaktır. Özellikle mütevâtir hadislerin kat'î delil (الدليل القطعي) olarak değerlendirilebileceğini savunan âlimler, hadislerin gramer açısından da dikkate alınabileceğini ifade etmişlerdir (İbnü'l-Enbârî, 1391/1971: 83, 84). Suyûtî'nin, lafız yönünden sabit olan rivayetlerin delil teşkil edebileceği yönündeki yaklaşımı tam anlamıyla açık olmasa da, hadisleri gramer açısından muteber kabul edenler arasında yer aldığını düşündürmektedir (es-Suyûtî, 1426/2006: 89, 92).

Her ne kadar erken dönem dilcileri ve nahivcileri hadisleri doğrudan bir istişhâd kaynağı olarak tanımlamamışlarsa da yukarıda da işaret edildiği üzere bazı âlimlerin bu tür metinlerden istifade ettikleri bilinmektedir. Eserlerinde doğrudan veya dolaylı biçimde hadislere başvurduğu bilinen isimler arasında Ebû 'Amr Zebbân b. el-Alâ' (ö. 154/771), Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791), Sîbeveyhi (ö. 180/796), el-Ferrâ (ö. 207/822), el-Müberred (ö. 286/900), ez-Zeccâc (ö. 311/923), İbnü's-Serrâc (ö. 316/929), İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), ez-Zeccâcî (ö. 337/949), en-Nahhâs (ö. 338/950), İbn Dürüstevayh (ö. 347/958), İbn Hâleveyh (ö. 370/980), Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987), er-Rummânî (ö. 384/994), İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Fâris (ö. 395/1004), İbn Bâbeşâz (ö. 469/1077), ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), İbnü's-Şecerî (ö. 542/1148) ve Ebû'l-Berekât İbnü'l-Enbârî (ö. 577/1181) gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır (el-Hadisî, 1981: 42-171; Özbalıkçı, 2006: 235-240). Ayrıca, es-Süheyli (ö. 581/1185), İbn Harûf (ö. 609/1212), İbn Ya'îş (ö. 643/1245), İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), eş-Şelebîn (ö. 645/1247), İbn 'Uşfur (ö. 669/1270), İbn Mâlik (ö. 672/1274) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) gibi müteahhir dilciler de hadisle istişhâd edenler arasında gösterilmektedir (el-Hadisî, 1981: 192-239).

Buna rağmen, hadis-i şeriflerin erken dönem nahiv kaynaklarında sınırlı sayıda yer alması, bu tür metinlerin nahiv ilminin teşekkül sürecindeki etkisine dair daha temkinli bir yorum yapılmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında yalnızca yedi; el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'ında on dokuz; Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ında on dört; el-Müberred'in *el-Muktedab*'ında üç; İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl fi'n-Nahv*'inde üç; ez-Zeccâcî'nin *el-Cümel fi'n-Nahv*'inde iki ve en-Nahhâs'ın *İ'râbü'l-Kur'ân*'ında yüz on beş hadisin yer aldığı tespit edilmiştir (Kabâve, 2004: 176). Bu veriler, hadislerin Kur'ân ve Arap şiirine kıyasla oldukça sınırlı biçimde temsil edildiğini ve erken dönem gramer geleneğinde istişhâd bakımından yaygın bir uygulamaya dönüşmediğini göstermektedir.

Öte yandan hadislerin dilsel delil olarak kullanımındaki bu sınırlılık, bazı nahiv âlimlerinin söz konusu rivayetlerin delil olma niteliğine dair şüpheler taşımalarına da zemin hazırlamıştır. Özbalıkçı'nın da belirttiği üzere,

Sibeveyhi gibi ilk dönem gramercileri hadislerden zaman zaman faydalanmış olsalar da bu metinlere eserlerinde çok az yer vermeleri, sonraki gramerciler arasında eleştirel bir tutumun gelişmesine yol açmıştır (Özbalıkcı, 2006: 234). Zemahşerî, İbnü's-Şecerî ve İbnü'l-Enbârî gibi müteahhir dilcilerin eserlerinde hadislerle sıkça başvurulmamış olması da bu ilginin V. yüzyılın sonlarına kadar sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır (el-Hulvânî, 2011: 53).

Hadislerin gramer metinlerinde yer alış biçimi de, istişhâd bağlamındaki konumlarını tespit etmeyi güçleştiren bir unsurdur. Erken dönem nahiv kaynaklarında yer alan bazı hadislerin, metin içinde açıkça “hadis” olarak etiketlenmemiş olması, bu delillerin doğru şekilde teşhisini zorlaştırmaktadır. Arslan (2016: 70), bu noktaya dikkat çekerek kimi zaman doğrudan bir isnat veya işaret olmaksızın zikredilen bazı ifadelerin aslında hadis olabileceğini ve bu nedenle klasik kaynakların değerlendirilmesinde ihtiyatlı olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla hadislerin erken gramer literatüründeki görünürlüğü, hem nicel sınırlılıklar hem de metinsel belirsizlikler nedeniyle son derece zayıf kalmıştır.

Hadislerin istişhâd malzemesi olarak sistematik biçimde kullanılmaya başlaması ise İbn Mâlik (ö. 672/1274) ile birlikte gözle görünür hâle gelmiştir. Onun *Şerhü't-Teshîl* adlı eserinde iki yüz elli, *Şerhü'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*'de ise yüz hadisle istişhâd etmesi, bu sürecin önemli bir kırılma noktasına işaret etmektedir. Böylece, daha önce sınırlı ve dağınık şekilde seyreden hadis merkezli istişhâd anlayışı, sistematik ve yoğun bir kullanıma dönüşmeye başlamıştır (Kabâve, 2004: 188–189). İbn Mâlik'i takip eden âlimler arasında da bu artış eğilimi devam etmiştir. Radî el-Esterebâdî (ö. 688/1289), *Şerhü'l-Kâfiye*'de elli, Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344) *İrtisâfî'd-Đarab*'da otuz dört, İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360) *Muğnî'l-Lebîb*'de altmış iki ve *Şerhu Şu'ûri'z-Zeheb*'de yirmi altı hadisle istişhâd etmiştir. Daha geç dönem âlimlerinden Bedrüddin ed-Demâmî (ö. 827/1424), *Talîku'l-Ferâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*'de dört yüz; Celâlüddin es-Suyûtî (ö. 911/1505) ise *Hemu'l-Hevâmi* adlı eserinde yüz otuz iki hadisle istişhâda bulunmuştur (Kabâve, 2004: 188–189).

Bu veriler dikkate alındığında, nahiv tarihinde hadislerin istişhâd malzemesi olarak kullanılmasının tedrici bir gelişim gösterdiği, başlangıçta sınırlı olan bu kullanımın sonraki dönemlerde yoğunlaştığı görülmektedir.

Hadisin nahiv kurallarının belirlenmesinde bir dayanak olarak görülmemesi gerektiği fikrine gelince, bu mevzuda İbnu'd-Dâi' olarak bilinen Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-İşbilî (ö. 680/1289) ve Ebû Hayyân el-Endelûsî açık bir şekilde olumsuz görüş beyan etmeye kadar öncesinde ilgili kitaplarda konuyla alakalı herhangi bir tartışma ve emareye rastlanmamaktadır (el-Hadîsî, 1981: 15). İlk olarak Suyûtî'nin aktardığı rivayetle gündeme gelen bu tartışma genelde İbn Mâlik üzerinden yürütülmüştür (es-Suyûtî, 1426/2006: 89,90). Dolayısıyla Ebû Hayyân'ın eserlerine bakıldığında hadisleri çok fazla kullandığı sebebiyle İbn Mâlik'e yönelik bazı eleştirilerini görmek mümkündür (Ebû Hayyân el-Endelûsî, 1419/1998: II, 244; 1419/1998: I-V, 791). Buna rağmen çok fazla olmasa da kendisinin de bazı hadisleri dayanak olarak sunduğu dikkatlerden kaçmamıştır (Ebû Hayyân el-Endelûsî, 1419/1998: I, 188; II, 157,191, 240).

Hadislerin dilsel muteberliğini zedelemeye yönelik eleştiriler zaman zaman bazı meşhur muhaddislerin gramer hataları yaptığı yönündeki rivayetlerle de desteklenmeye çalışılmıştır. Örneğin el-Câhız (ö. 255/869) hicri II. yüzyılın sonlarına doğru vefat eden ve Ebû Hanîfe'nin görüşlerini Basra'ya taşıdığı söylenen Yûsuf es-Semfî'nin, 'Amr b. Ubeyd'e "Enseden kesilmiş bir tavuğun helalliyi hakkında ne dersin?" anlamına gelen مَا تَقُولُ فِي دَجَاجَةٍ ذَبَحْتُ? şeklinde bir soru yönelttiğini, 'Amr'ın ise bu ifadeyi doğru telaffuz edemediğini ve harfî cerden sonraki kelimeyi türlü şekillerde (من قَتَلَهَا, من قَتَلَهَا) yanlış okuduğunu aktarır (el-Câhız, 1418/1998: II, 212). İbn Abdîrabbih (ö. 328/940) ise dönemin en önde gelen fakihlerinden olan Ebû Hanîfe'nin bazen lahn yaptığını, بَأْيٍ قُبَيْسٍ demesi gerekirken بِأَيِّ قُبَيْسٍ şeklinde konuştuğunu aktarır (İbn Abdîrabbih, 1404/1983: II, 310). Benzer şekilde es-Sûlî (ö.

335/946), İmam Mâlik'in (ö. 179/795) "Dün geceki yağmur da ne yağmurdu ama." anlamına gelen *مَطْرُنَا الْبَارِحَةَ مَطْرًا* sözünü örnek verirken, hocası Rebî'a b. Ebî Abdîrrahmân'ın da *بخيراً بخيراً* dediğini nakleder (es-Sûlî, 1341: 133).

Ancak bu tür isnatların çoğu, Hatîb el-Bağdâdî'ye (ö. 463/1071) dayanmakta ve özellikle de Ebû Hanîfe'yi hedef aldığı görülmektedir (Hatîb el-Bağdâdî, 1422/2001: XV, 455-459). Bu nedenle bazı âlimler, bu isnatların mezhebî taassuptan kaynaklandığını ve kıyas metodunu itibarsızlaştırma amacı taşıdığını ileri sürerek reddiyeler kaleme almışlardır. Nitekim Eyyûbî Dimaşk meliki el-Melikü'l-Muazzam (ö. 624/1227), *Târîh-u Bağdâd*'ı incelerken Ebû Hanîfe'ye yönelik bu tür suçlamaları görünce *es-Sehmü 'l-Muşîb fi 'r-Redd 'ale 'l-Haṭîb* adlı eserini yazmıştır (Fück, 2014: 65–66; Tomar, 2004: XXIX, 72). Aynı şekilde Osmanlı âlimlerinden Zâhid el-Kevserî (ö. 1952) de *Te'nîbü 'l-Haṭîb* adlı eserinde Hatîb'in Ebû Hanîfe hakkında ileri sürdüğü iddialara cevap vermiştir.

İbn Kuteybe (ö. 276/889) ise, muhaddislerin i'râb hatası yaptıkları yönündeki eleştirilere karşı "المفرد بفن لا يعاب" "Bir fende mahir olan kişi, başka fenlerdeki hatalarıyla ayıplanmaz." diyerek durumu izah etmiştir (İbn Kuteybe, 1419/1999: 133). Öte yandan İbn Fâris (ö. 395/1004) bu tür dil farklılıklarının, Arap kabileleri arasındaki lehçe farklılıklarından kaynaklandığını, esas problemin ise şeri hükümlerin anlamını bozacak hatalarla sınırlı olması gerektiğini ifade eder (İbn Fâris, 1418/1997: 34–35). Bu durum, zaten Sîbeveyhi'nin de *el-Kitâb*'ında açıkça ortaya koyduğu üzere, bazı bölgelerdeki kullanım farklılıklarının yaygın gramer kurallarıyla örtüşmeyebileceğini göstermektedir (Sîbeveyhi, 1408/1988: II, 223). Dolayısıyla Ebû Hanîfe veya bazı muhaddislerin, tabiri caizse "harfi cerrin âmelini bile bilmedikleri" gibi aşırı yorumlar, ilmi ölçüleri ve saygı sınırlarını aşan abartılı ithamlardır.

Öte yandan hadislerin dilsel şahid olarak geri planda kalması, yalnızca nahiv ilminin teknik sınırlarıyla açıklanabilecek bir durum değildir. Bu husus, aynı zamanda dilsel epistemoloji, bilgi kaynaklarının hiyerarşisi ve metodolojik tercihlerle ilgili daha derin bir tartışmanın parçasıdır. Nitekim bu duruma yönelik eleştiriler, İslâm düşünce tarihinde oldukça erken bir dönemde dile getirilmiştir. Bu bağlamda, İbn Hazm (ö. 456/1064), *el-Faṣl fi 'l-Milel ve 'l-Ehvâ' ve 'n-Nihâl* adlı eserinde iman konusunu dil-kalp ilişkisi ekseninde tartışırken, Hz. Peygamber'in fesâhatine dikkat çeker ve onun sözlerinin dilin en yetkin örneği olarak kabul edilmemesini sert bir biçimde eleştirir. Klasik şiir ve nesire güven duyulurken hadislerin dışarda bırakılmasını ise tutarsız bir tavır olarak değerlendirir (İbn Hazm, 1416/1996: III, 230–231). Benzer bir eleştiri, dil ve usûl âlimi Ebû İshâk eş-Şâtîbî'den (ö. 790/1388) gelir. *el-Makâsîdu's-Şâfiye* adlı eserinde, bedevîlerin sözlerinden dil kuralları çıkarılmasını ironik bir üslupla hicveden eş-Şâtîbî, hadislerin bu kuralların dışında tutulmasını açıkça eleştirir. Bu tavır, dilcilerin hadis karşısındaki seçici tutumlarını metodolojik olarak sorgulayan bilinçli bir yaklaşım olarak okunmalıdır (eş-Şâtîbî, 1428/2007: III, 401–402). Her iki müellifin değerlendirmesi, hadisle istişhâdın sadece gramerî bir mesele olmadığını, aynı zamanda nahiv ilminin bilgi kaynakları konusundaki tercihlerini de içeren daha geniş bir problem alanına işaret ettiğini göstermektedir.

Özellikle bazı çağdaş araştırmacılar, Hz. Peygamber'in "لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا ۚ فَاعْبُدْنِي عَلَىٰ أَرِيكَتِي" diye başlayan ve hadislerin göz ardı edilmesini sert bir şekilde eleştiren meşhur rivayetini merkeze alarak, dilcilerin bu tür hadisleri yalnızca şer'î hükümlere ilişkin olarak değerlendirmelerini problemlili bulmaktadır. Nitekim söz konusu rivayet, Tirmizî'nin *Sünen*'inde yer almakta olup (et-Tirmizî, 1395/1975: V, 37, No: 2663), bazı âlimlerce şer'î hüküm dışında kalan durumların da bağlayıcılığına vurgu yapan temel hadislerden biri olarak kabul edilmiştir (Kabâve, 2004: 48–49). Buna rağmen bu hadisin nahiv başta olmak üzere dil bilimleri bağlamında dikkate alınmaması, hadis karşısındaki seçici tutumun dil ilimleri sahasında da benzer bir dışlayıcılıkla sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu minvalde Kabâve

gibi araştırmacılar, nahivcilerin söz konusu hadisi yalnızca hukuki bağlamla sınırlandırarak, dilsel bağlamda ortaya koyduğu epistemolojik uyarıyı göz ardı etmelerini eleştirmiştir (Kabâve, 2004: 48–49).

Aslında hadislerin nahiv ilmi kuralları açısından delil olarak kabul edilmemesinde en çok tartışılan konuların başında “mâna ile rivayet” meselesi gelmektedir. Yani bazı dilciler, hadislerin anlamla aktarıldığı ve lafızlarının sabit olmadığı düşüncesiyle onları dilsel delil olarak kullanmaktan çekinmişlerdir. Ancak bu kaygı özellikle hadislerin henüz yazıya geçirilmediği erken dönem için geçerlidir. Nitekim hadis otoritelerinden İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), bu tür şüphelerin sadece sözlü rivayet aşamasındaki hadisler için anlamlı olduğunu, yazıya döküldükten sonra metinlerin kolay kolay değiştirilemeyeceğini belirtmiştir (İbnü’s-Salâh, 1409/1989: 395–396; el-Bağdâdî, 1418/1997: I, 15). Zaten hicrî birinci yüzyılın ortalarından itibaren hadisler yazılmaya başlanmıştır. Bu da onların güvenilir dil verisi olarak kullanılabileceğini göstermektedir (Özbalıkcı, 2006: 218).

2.3. Klasik Arap Şiirinin Nahivde İstişhâd Kaynağı Olarak Kullanımı

Nahiv kaidelerinin tespitinde Kur’ân’dan sonra en çok başvurulacak kaynak hiç şüphesiz klasik Arap şiiridir. Bu şiirler dönemlerinin fasih söyleyiş biçimlerini yansıtmaları yönüyle de dilciler için vazgeçilmez birer istişhâd kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda özellikle Sîbeveyhi’nin *el-Kitâb* adlı eserinde şiire geniş ölçüde yer vermesi dikkat çekicidir. Sîbeveyhi, hocaları arasında yer alan Halîl b. Ahmed (ö: 175/791), Yûnus b. Habîb (ö: 182/798), Ahfeş el-Ekber (ö: 177/793), İsa b. Ömer es-Sakâfî (ö: 149/766) ve Ebû Saîd el-Asma’î (ö: 216/831) gibi otoritelerden nakiller yapmakla birlikte özellikle iki yüz otuz altı şairden yaklaşık bin elli beyite yer vermiştir (Tantâvî, 1995: 86; Hathât, 1414/1993: 200, 213).

Sîbeveyhi’nin istişhâd ettiği beyitler arasında, hem Câhiliye hem de İslâmî döneme ait şairlerin örnekleri yer almaktadır. A’şâ’dan (ö. 7/629) otuz beş, Nâbiğa el-Ca’dî’den (ö. 65/685) yirmi dört, Nâbiğa ez-Zübyânî’den ö. 604) yirmi iki, Züheyr b. Ebî Sülâmâ’dan (ö. 609) on altı, İmru’l-kays’tan (ö. 540) on sekiz, Lebîd’den (ö. 40 veya 41/660 veya 661) on beş, Hassân b. Sâbit’ten (ö. 60/680) on iki, Ümeyye b. Ebî’s-Salt (ö. 8/630) ve Tarafe’den (ö. 564) dokuz, ‘Amr b. Ma’dikerîb (ö. 21/641–42) ve Alkame’den (ö. 3/625) sekizer, Ka’b b. Züheyr’den (ö. 24/645) beş beyit nakledilmiştir. Aynı şekilde, İslâmî şairlerden el-Farazdak’tan (ö: 114/732) elli iki, Cerîr’den (ö: 110/728 [?]) kırk iki, Zürrüme’den (ö: 117/735) otuz bir, el-Accâc’den (ö: 97/715–16) otuz ve el-Ahtal’den (ö: 92/710–11) on yedi beyit örnek olarak verilmiştir (Terabichi 1998: 183; Hathât, 1414/1993: 200, 214–222).

Sîbeveyhi’nin başlattığı istişhâd yöntemi, ondan sonra gelen dil âlimleri nezdinde de önemini korumuş ve özellikle şiir, dilsel meselelere dair çözümlemelerde temel başvuru kaynaklarından biri olmaya devam etmiştir. Bu geleneksel yaklaşımın sürdürüldüğü örneklerden biri, Basra mektebinin önde gelen isimlerinden Müberred’in *el-Muktedâb* adlı hacimli eseridir. Müberred, bu eserinde yaklaşık üç yüz elli kadar beyite yer vermiştir (el-Ceme’a, 2009: 267–284). Dikkat çekici olan husus, bu beyitlerin yaklaşık yüz yirmi beşinin şairine dair herhangi bir nisbet kaydı içermemesidir. Bu durum, müellifin anonim nitelikteki şiir parçalarını da dilsel delil olarak değerlendirdiğini göstermektedir (el-Ceme’a, 2009: 267–284).

Benzer şekilde, Kûfe nahiv mektebinin ikinci kurucu şahsiyeti olarak kabul edilen el-Ferrâ da, dilsel meselelerde şiiri etkin şekilde kullanan âlimler arasında yer almaktadır. Onun *Maâni’l-Kur’ân* adlı eserinde, Kur’ân âyetlerine dair yaptığı gramatik açıklamaları desteklemek amacıyla yaklaşık yedi yüz kırk dokuz beyitle istişhâd ettiği aktarılmaktadır (el-Harbiyy, 1426/2005: II, 3). el-Ferrâ’nın bu tercihi, Kûfe ekolünün istidlal yönteminde şiirin oynadığı merkezi role ve bu kaynağa atfedilen yüksek epistemolojik değere işaret etmektedir.

Söz konusu müelliflerin eserleriyle karşılaştırıldığında nispeten daha küçük hacme sahip olan, ancak nahiv tarihinde büyük etki uyandırmış eserlerden biri olan Zeccâcî’nin *el-Cümel* adlı kitabı da bu geleneği sürdürmektedir.

Kapsam itibarıyla temel bir nahiv özeti niteliği taşımasına rağmen bu eserde yaklaşık yüz seksen beyite yer verilmiş olması, Zeccâcî'nin de şiiri dilsel açıklamalarında vazgeçilmez bir şahid kaynağı olarak değerlendirdiğini göstermektedir (ez-Zeccâcî, 1404/1984: 433-441). Ayrıca bu eser, üzerine yapılan çok sayıda şerh ve ta'lik ile sonraki dönemlerde de şiir şahidlerinin nasıl yorumlandığına dair zengin bir birikim sunar.

Benzer şekilde, müellifi Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) olan ve hacim bakımından oldukça sınırlı bir yapıya sahip bulunan *el-Mesâ'ilü'l-Adûdiyyât*, içerdiği yoğun istişhâd malzemesiyle dikkat çeken bir diğer örnektir. Eserin Ali Câbir el-Mensûrî tarafından yapılan tahkikli neşrinde beyitler sistematik olarak numaralandırılmış ve bu yöntem sayesinde eserde toplamda üç yüz on üç şiir şahidinin yer aldığı tespit edilmiştir (el-Fârisî, 1406/1986: 23-230). Söz konusu sayı, kitabın hacmi göz önünde bulundurulduğunda, müellifin şiiri yalnızca örneklendirme amacıyla değil, aynı zamanda dilsel kural ve ilkelerin tesbiti açısından asli bir başvuru kaynağı olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Nahiv geleneğinde şiirle istişhâd hususunda sadece şiir türü veya içeriği değil, şairin yaşadığı dönem de belirleyici bir kıstas olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, bazı nahivciler istişhâda konu olabilecek şiirlerin belirli bir tarih aralığında yaşamış şairlere ait olması gerektiğini açıkça ifade etmişlerdir. Bu hususa dikkat çeken önemli isimlerden biri olan Ebû 'Amr, Câhiliye döneminin en önde gelen şairlerinden sayılan İmru'ülkays b. Hucr ile başlayan muteber şiir geleneğinin, hicrî I. yüzyılın ortalarında vefat eden İbn Herme ile sonlandığını belirtmiştir. Ona göre bu tarih aralığında üretilmiş şiirler, lugat ve nahiv açısından istişhâda elverişli görülmektedir (İbn Reşîk, el-'Umde, 1401/1981, I, 90-91; Ebû'l-Mekârim, 2007: 223).

Benzer bir sınırlamaya İbn Kuteybe (ö. 276/889) de dikkat çekmiştir. Onun *eş-Şi'r ve 'ş-Şuarâ* adlı eserinde Câhiliye döneminden başlayarak III./IX. yüzyılın ortalarına kadar yaşamış olan en meşhur Arap şairlerinin biyografileri ve şiirlerine yer verilirken, bu şairlerin dilsel açıdan muteber kabul edildikleri vurgulanır. İbn Kuteybe, söz konusu şairlere ait beyitlerin nahiv ilmi alanında istişhâd malzemesi olarak kullanılabilecek derecede güvenilir olduğuna işaret eder. Bu ifadesiyle, istişhâd için her beyitin değil, yalnızca belirli kriterleri karşılayan şairlerin şiirlerinin dikkate alınabileceğini ortaya koymakta, böylece nahiv kurallarının dayanağı olarak kullanılacak şiirlerin keyfi bir şekilde seçilemeyeceğine dikkat çekmektedir (İbn Kuteybe, 1377/1958: I, 59).

İbn Reşîk (ö. 456/1064) ise Arap şiir geleneğini zaman bakımından dört tabakada ele alır: Câhiliye, Muhadramûn (hem Câhiliye hem de İslâm döneminde yaşayanlar), İslâmiyyûn (İslâm döneminde yaşayıp Arapçanın tabii selâsetini koruyanlar) ve Muhdesûn (hicrî II. yüzyılın ortalarından sonra gelen şairler) (İbn Reşîk, 1401/1981: I, 113). Nahiv âlimleri açısından bu tabakalar arasında istişhâda elverişlilik bakımından bir hiyerarşi söz konusudur. Özellikle ilk iki tabakaya mensup şairlerin şiirlerinin istişhâda konu olabileceği hususunda genel bir ittifak bulunmaktadır. Zira bu iki tabakanın temsil ettiği dönem, Arap dilinin en saf ve bozulmamış şekliyle konuşulduğu bir zamana tekabül etmektedir (el-Bağdâdî, 1418/1997: I, 6; el-Hadisî, 1394/1974: 106; İyd, 1988: 127). Ancak üçüncü tabaka, yani hicrî I. yüzyılın sonlarına ve II. yüzyılın ilk yarısına tekabül eden dönemde yaşamış şairlerin şiirleriyle istişhâd edilemeyeceği meselesi, nahivciler arasında ciddi bir tartışma konusu olmuştur. Bu dönemde Arap dili, İslam dininin yayılmasıyla birlikte geniş ve farklı coğrafyalarla temas kurmuş böylece yabancı etkilerin ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte dilin saflığı ve özgünlüğü konusunda şüpheler doğmuştur (Akbaş, 2018: 84, 85).

Bununla birlikte, üçüncü tabakadaki şairlerin tümüyle dışlanmadığı da dikkat çekicidir. Nitekim Basra ekolünün öncülerinden Sibeveyhi'nin bu tabakada yer alan bazı şairlerin şiirleriyle istişhâd etmesi, onların önceki tabakalar kadar muteber görülmesi gerektiği yönünde bir algının doğmasına yol açmıştır (el-Hadisî, 1394/1974: 119).

Ancak bu durum, Basralıların genelde katı ve seçici bir tutum sergiledikleri gerçeğini değiştirmez. Onlar, dilin saf hâlini temsil eden dönem dışındaki metinlere karşı oldukça temkinli davranmışlardır. Buna karşın Kûfe ekolüne mensup dilcilerin, özellikle üçüncü tabaka şiirlerine yaklaşımda daha esnek bir tavır benimsedikleri ve istişhâd için daha geniş bir şiir malzemesinden faydalanmayı tercih ettikleri görülmektedir (Mehdî el-Mahzûmî, 1377/1958: 378-380).

Öte yandan, dördüncü tabakada yer alan, hicrî II. yüzyılın ortalarından sonra yaşamış olan şairlerin şiirleriyle istişhâd edilmemesi konusunda ise geniş bir mutabakat bulunmaktadır. Bu dönemde Arap dilinde meydana gelen gramer sapmaları, yabancı dillerle etkileşimin artması ve şehirleşme ile birlikte ortaya çıkan dilsel dönüşümler, bu şairlerin eserlerini nahiv ilminde güvenilir bir delil olarak değerlendirme imkânını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle, örneğin Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) dördüncü tabakadaki şairlerin şiirleriyle istişhâd edilemeyeceği konusunda görüş birliği olduğunu vurgular (es-Suyûtî, 1426/2006: 144).

Şu bir gerçektir ki, klasik dönem nahiv kaynaklarında şiirle yapılan istişhâdların sayısı Kur'ân âyetleriyle yapılanlara kıyasla açık bir şekilde daha fazladır. Bu durum ilk bakışta Kur'ân'ın dilsel istidlalde ikinci planda bırakıldığı izlenimini uyandırsa da dilcilerin bu tercihlerini anlamak için daha derinlikli bir değerlendirmeye ihtiyaç vardır. Zira nahiv âlimleri ve dilbilimcilerin bu yaklaşımı, iki temel saikle açıklanabilir. Birincisi, Kur'ân'ın temel misyonuna ilişkindir. Kur'ân, her şeyden önce inanç esaslarını ortaya koyan ve bireyleri ahirete hazırlayan ilahî bir hitap olarak görülmüş bu yönüyle dinî ve ahlâkî sorumlulukların merkezinde yer almıştır. Bu durum dönemin dil âlimlerinin Kur'ân'ı dil malzemesinin yegâne kaynağı gibi sunmalarına mani bir zemin oluşturmuş olabilir. Bunun neticesinde Kur'ân, dilsel meselelerde başvuru kaynakları arasında daha çok “en nihai otorite” konumunda değerlendirilmiş yani delil getirmenin son noktası olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, Kur'ân'dan yapılan istişhâdın görece az oluşu, onun otoritesini değil, aksine taşıdığı kutsallık ve bağlamsal hassasiyet sebebiyle sınırlı alanlarda kullanılmasını açıklar. Şiirle istişhâdın daha yoğun oluşunu bu bağlamda Kur'ân'a karşı bir tercih değil, Kur'ân'a duyulan saygının bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Bu nedenle sadece sayısal karşılaştırmalara dayanarak Kur'ân'ın klasik dilciler nezdinde ikinci plana atıldığını iddia etmek ilmî gerçeklikten ziyade kolaycı bir çıkarıma dayanır ve bilimsel bir yaklaşım olarak kabul edilemez.

İkinci olarak, Kur'ân ve şiir malzemesinin hacmi ve dolaşım düzeyi göz önünde bulundurulduğunda, istişhâd sayılarının yalnızca niceliksel olarak değil, bağlamsal ve orantısal olarak da değerlendirilmesi gerektiğinin göz ardı edilmemesi hususudur. Nitekim Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ında dört yüzden fazla Kur'ân âyeti ile yaklaşık bin elli beyitten istişhâd bazında istifade ettiği görülmektedir. Bu oran yüzeysel bir karşılaştırmada açık bir şekilde şiirin lehine gibi görünse de dikkate alınması gereken asıl nokta mezkûr kaynakların hacim farkıdır. Nitekim Kur'ân, altı bini aşkın âyetten oluşan sınırlı bir külliyatken klasik Arap şiiri yüzlerce şairin on binlerce beyitlik üretimini kapsayan çok daha geniş bir literatüre sahiptir. Kuşkusuz bu husus, şiirin istişhâd sayısının fazla olmasını kaçınılmaz hâle getirmektedir.

Bu noktada tarihî ve istatistikî veriler oldukça açıklayıcıdır. İtalyan şarkiyatçı Carlo Nallino (1872-1938) yalnızca Câhiliye döneminde yaşamış şairlerin sayısını seksen civarında verirken (Nallino, 1119: 69), Arap tarihçisi Corcî Zeydân (1861-1914) bu sayının net olarak belirlenmesinin güç olduğunu belirtir ve şiirleri günümüze ulaşan şairlerin yaklaşık 125 isme karşılık geldiğini ifade eder (Zeydân, 2012: I-III, 81). Modern dönemde yapılan daha kapsamlı bir çalışmada ise yalnızca üç asrı kapsayan Câhiliye şiirine dair veriler 312 şair, 1.882 şiir ve 16.954 beyit olarak kaydedilmiştir (Güler, 2015: 313). Bu durumda, şiir malzemesinin hacmen çok daha geniş bir istişhâd havuzu sunduğu ortadadır.

Sonuç

Klasik Arap gramer geleneğinde, dilsel teorilerin oluşturulması ve gramer kurallarının tahkiminde istişhâd uygulaması, hem metodolojik hem de epistemolojik bir araç olarak temel belirleyicilerden biri olmuştur. Bu bağlamda Kur'ân, hadis ve klasik Arap şiiri başta olmak üzere farklı metin türlerinden getirilen dilsel örnekler, nahivcilerin nazarında hem teorik hem de metodolojik birer referans çerçevesi işlevi görmüştür. Klasik dönem dilcileri, Kur'ân'ı lafız ve mana bütünlüğü içinde en sağlam dilsel otorite olarak konumlandırmış; bu nedenle Kur'ân âyetleri, nahiv metinlerinde sayısal olarak sınırlı ama nitelik olarak üstün örneklerle yer almıştır. Kur'ân'a gösterilen bu güven, onun metinsel bütünlüğü ve anlam selamatinin yanı sıra ontolojik düzlemde aşkın bir dil kaynağı olarak görülmesiyle de doğrudan bağlantılıdır. Buna mukabil, klasik şiir Arapçanın en canlı ve normatif örneği olarak kabul görmüş; nahivciler tarafından dilin doğal ve yaşayan temsilcisi olarak değerlendirilmiştir. Hadis metinleri ise istişhâd bağlamında daha ihtiyatlı bir konuma sahiptir. Hadislerin özellikle 'doğal lisan üretimi' olmaktan ziyade 'rivayetle gelen söz' olarak algılanması, buna bağlı olarak da mana ağırlıklı nakledilmesi, erken dönem nahivciler nezdinde dil kurallarının inşasında temel kaynak olmaktan ziyade destekleyici ve tamamlayıcı nitelikte metinler olmuştur.

Sonuç olarak, klasik nahivcilerin Kur'ân'a yükledikleri epistemik anlam, onun dilbilimsel referanslardaki üstünlüğünü ve vazgeçilmezliğini teyit ederken; şiirin normatif ve canlı dil örneği olarak edinilmesi, Arap dil bilgisinin kurumsallaşmasında merkezi rol oynamıştır. Bu açıdan istişhâd, kural ispatı için elzem bir yöntem olmanın yanı sıra dilsel ve kültürel hafızanın inşasında, ayrıca ilmî otoritenin ve güvenilirliğin oluşturulmasında vazgeçilmez bir metot olarak tezahür etmiştir.

Öneriler bağlamında, öncelikle klasik nahiv literatüründe kullanılan istişhâd örneklerinin sistematik bir şekilde dijital veri tabanlarına aktarılması ilgili alandaki araştırmacılara büyük kolaylık sağlayacaktır. Böylelikle hangi kaynak türünün hangi konularda ve ne oranda kullanıldığı daha somut biçimde ortaya konulabilir. Ayrıca şiirle istişhâdın hangi dönemlere, kabilelere ve şiir türlerine ait metinlerden seçildiği üzerine yapılacak çalışmalar, Arap dilinin tarihî çeşitliliği hakkında derinlemesine veriler sunabilir. Son olarak hadislerin gramer istişhâdındaki konumu, klasik kaynaklarda neden daha az yer bulduğu ve bunun ilmi, metodolojik ya da epistemolojik gerekçeleri hakkında da özel araştırmalar yapılması, klasik gramer teorisinin bütüncül olarak anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır.

Öne Çıkanlar

- Makale nahiv ilmi geleneğinde istişhâdın temel kaynaklarını, Kur'ân, hadis ve klasik Arap şiiri özelinde sayısal verilerle ele almaktadır.
- Bulgular, hadislerin ilk dönem dilcileri tarafından sınırlı kullanıldığını göstermektedir.
- Kur'ân âyetleri, lafız ve mana yönüyle tartışmasız bir dil otoritesi kabul edilmiş ve gramerde birinci derecede delil olarak yer almıştır.
- Klasik Arap şiiri fasih dilin tabîi ve tarihsel örnekleri olarak istişhâd hiyerarşisinde ikinci derecede kabul edilmiştir.
- Pek çok klasik nahiv kaynağında şiir örnekleri âyetlerden sayıca fazla olsa da, bu durumun şiirin âyetlere tercih edildiği anlamına gelmediği; sadece şiir malzemesinin çokluğundan kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça | References

- Abdu'l Âl, S. M. (1978). *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruhu fî'd-Dirâsâtî'n-Nahviyye*. Kuveyt: Müessesetu Ali Cerâh es-Sabbâh.
- Âşûr, A. M. (2004). “el-Mesâilî'n-Nahviyye fî Mecâzi'l-Kur'ân li Ebî Ubeyde” *Mecelletu'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, 12 (2), 89-114.
- Arslan, Kıyasettin (2016), “Nahiv Kaidelerinin Tespitinde Kullanılan Kaynaklar”, *Turkish Academic Research Review*, 1 (1), 61-79.
- Akbaş, R. (2018). *Arap Gramerinde Kavram ve Terminoloji Sorunu*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- el-Bağdâdî, A. (1418/1997). *Hizânetü'l-Edeb* (4. Baskı), (Tahk. Abdusselâm Muhammed Harun), Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, I-XIII.
- el-Câhız, A. (1418/1998). *el-Beyân ve't-Tebyîn* (7. Baskı), (Tahk. Abdusselâm Muhammed Harûn), Kahire: Mektebetü'l-Hancî, I-IV.
- el-Came'a, Z. (2009). *el-İstişhâd fî Kitâbi'l-Muktedab*. Cezayir Kasdi Merbah Üniversitesi, Cezayir.
- el-Endelûsî, E. H. (1419/1998). *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, (Tahk. Hasan Hendâvî), Şam: Dâru'l-Kalem, I-VI.
- Ebû Lebin, Z. (2011). *Nukûdun Edebiyyetun* (5. Baskı), Umman: Sunnâ'u't-Tağyîr.
- Ebû'l-Mekârim, A. (2007). *Usûlu't-Tefkîri'n-Nahvî*, Kahire: Dâr-u Garîb li't-Tabbâ'ati ve'n-Neşr.
- Ebû'l-Ğîs, A. (1431/2010). *Menhec İbnü's-Serrâc ve Mezhebeuhu'n-Nahvî*, Ümmü Derman Üniversitesi, Sudan.
- Efe, M. E. (2022). *Arap gramerinin şiirle istişhâdî (II-IV/VIII-X. Asırlar)*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- el-Fârisî, E. A. (1406/1986). *el-Mesâilu'l-Adudiyât*, (Tahk. Ali Saber el-Mansûrî), Beyrut: Alemu'l-Kutub.
- el-Ferrâ, E. Z. (1403/1983). *Ma'âni'l-Kur'ân*, (3. Baskı), (Tahk. Muhammed Ali en-Neccâr ve Ahmed Yusuf Necâtî), Beyrut: Alemu'l-Kutub, I-III.
- Fück, J. (2014). *el-Arabîyye: Dirâsât fî'l-Luga ve'l-Lehecât ve'l-Esâlib*, (Çev. Abdulhalim en-Neccâr), Kahire: el-Merkezu'l-Kavmî li't-Terceme.
- Güler, İ. (Editör). (2015). *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri*, İstanbul: İsam Yayınları.
- el-Hadîsî, H. (1385/1996). *Ebû Hayyân en-Nahvî* (2. Baskı), Bağdat: Dâru't-Tedâmun
-, (1981). *Mavkıfu'n-Nuhât mine'l-İhticâc bi'l-Hadîs*, Irak: Dâru'r-Reşîd
-, (1394/1974). *eş-Şâhid ve Usûlu'n-Nahv fî Kitâb Sibeveyhi*, Kuveyt: Matbûâtü Câmiati Kuveyt.
- Harbiyy, A. (1426/2005). *eş-Şâhidi's-Şi'ri en-Nahvî inde'l-Ferrâ*, Bâbil Üniversitesi, Irak.
- Hathât, E. (1414/1993). *el-İstidlâlu'n-Nahvî fî Kitâb Sibeveyhi Câmi'atu'l-Haleb*, Suriye.
- el-Hulvânî, M. H. (2011). *Usûlu'n-Nahvî'l-Arabî* (2. Baskı), Fas: ed-Dâru'l-Beydâ.
- Hatîb, A. (1427/2006). *Devâbiti'l-Fikri'n-Nahvî*, (Tahk. Abduh er-Râcihi), Kahire: Dâru'l-Besâir, I-II.
- İbnü'l-Enbârî, E. B. (1391/1971). *el-İğrâb fî Cedeli'l-İ'râb ve Luma'u'l-Edille* (2. Baskı), (Tahk. Sa'id el-Efğânî), Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbnü's-Serrâc, E. B. (1417/1996). *el-Usul fî-n Nahv* (3. Baskı), (Tahk. Abdilhuseyn el Fetli, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, , I-III.

- İbnü's-Salâh, E. A. (1409/1989). *Mukaddimet-u İbnü's-Salâh ve Mehâsinu'l-İstîlâh*, (Tahk. Aîşe Abdurrahman, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- İbn Abdırabbih, E. Ö. (1404/1983). *el-Ikdu'l-Ferîd*, (Tahk. Mufid Muhammed Kumayha), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IX.
- İbn Cinnî, E. F. (1371/1952), *el-Hasâis*, (Tahk., Muhammed Ali en-Neccâr), Mısır: el-Mektebetu'l-İlmiyye, I-III.
-, (1415/1994). *el-Muhteseb*, (Tahk., Necdî Nasif- Abdulhalim en-Neccâr), Kahire: Lucnet-u İhyâ-i Kutubi's-Sunne, I-II.
- İbn Fâris, E. H. (1418/1997). *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Luğa*, (Tahk., Muhammed Ali Bîdûn), Beyrut: Mektebetu'l-Ma'ârif.
- İbn Hallikân, E. A. (1994). *Vefeyâtu'l-A'yân*, (Tahk., İhsan Abbas), Beyrut: Dâru Sâdır, I-VIII.
- İbn Hazm, E. B. (1416/1996). *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, (İkinci Baskı), (Tahk., Muhammed Nuseyr), Beyrut: Dâru'l-Cil, I-V.
- İbn Manzûr, M. M. (1431/2010). *Lisanu'l-Arab*, Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, I-XX.
- İbn Kuteybe, E. M. (1377/1958). *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, (Tahk. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire, Dâru'l-Hadîs, I-II.
- İbn Kuteybe, E. M. (1419/1999). *Te'vîl-u Muhtelifi'l-Hadîs*, (2. Baskı), (Tahk. M. Muhyiddîn el-Esfer), Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî, E. A. (1401/1981). *el-'Umde fî Mehâsinî's-Şi'r*, (5. Baskı), (Tahk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamit), Beyrut: Dâru'l-Cil, I-II.
- İyd, M. (1988). *el-İstişhâd ve'l-İhticâc bi'l-Luga*, Kahire: Alemlu'l-Kutub.
- Kabâve, F. (1425/2004), *Târîhü'l-İhticâci'n-Nahvî bi'l-Hadîsi's-Şerîf*, Halep: Dâru'l-Multekâ.
- Kırkız, M. Jammol, Y. (2017), “*el-İstişhâd fî'l-Lügati'l-Arabiyye*”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 77-103.
- el-Mahzûmî, M. (1377/1958). *Medresetu'l-Kûfe* (2. Baskı), Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî'l-Halebî.
- el-Meşhedânî, M. (2013). *el-İcmâ': Dirâsetun fî Usûli'n-Nahvi'l-Arabî*, Umman: Dâru Ğaydâ.
- el-Müberred, E. A. (1415/1994). *el-Muktedab*, (Tahk., Muhammed Abdulhalik Adîma, Kahire: Lucnetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, I-IV.
- en-Nahhâs, E. C. (1406/1986). *Şerh Ebyât Sîbeveyhi*, (Tahk. Züheyr Ğâzî), Beyrut: Mektebetu'n-Nahdeti'l-Arabiyye.
- Nallino, C. (1119). *Târîh-u Âdâbi'l-Arabiyye* (2. Baskı), Mısır: Dâru'l-Ma'ârif.
- Ourot, M. (2022). *Sîbeveyh'in el-Kitâb Adlı Eserinde Ayetlerle İstişhâd Yöntemi ve Kırâate Yaklaşımı*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özbalıkçı, M. R. (2006). *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları.
- Özbalıkçı, M. R. (1989). Arap “Dilinde İlk İstişhâd”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5), 369-383.
- es-Sirâfî, E. S. (2008), *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi* (Tahk., Ahmed Hasan Mehdilî ve Ali Seyyid Ali), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-V.
- es-Suyûtî, C. (1426/2006). *el-İktirâh fî Usûli'n-Nahv*, (Tahk., Mahmud Süleyman Yakut), Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye.

-, (2008), *el-Müzhir fî Ulûmi 'l-Luga*, (3. Baskı), (Tahk., Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, I-II.
- Sûlî, E. B. (1341). *Edebû 'l-Kuttâb*, (Tahk. Muhammed el-Eserî), Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye.
- Sibeveyhi, A. (1402/1982). *el-Kitâb* (2. Baskı), (Tahk. Abdusselâm Muhammed Harun), Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, I-IV.
- Sancak, Y. (2005), "Hadisin Arap Dili Temel Kaynakları İçinde İstişhâd ve Edebi Yönü Arap Dili ve Edebiyatına Katkıları", *Ekev Akedemi Dergisi*, 9, (24), 191-208.
- eş-Şâtıbî, E. İ. (1428/2007). *el-Makâsidu 'ş-Şâfiye*, (Tahk. Ayyâd es-Sübeytî, Mekke: Ma'hadi'l-Buhûsi'l-İlmiyye, I-X.
- eş-Şentemerî, A. (1415/1994). *Tahsîl-u Ayni'z-Zeheb* (3.Baskı), (Tahk. Züheyr Abdulmuhsin), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Selebî, A. (1409/1989). *Ebû Ali el-Fârisî* (3. Baskı), Cidde: Dâru'l-Matbûâtî'l-Hadîse.
- et-Tantâvî, A. (1995). *Neş'etu 'n-Nahv ve Târîh-u Eşheri 'n-Nuhât* (2. Baskı), Kahire: Dâru'l-Ma'ârif.
- et-Tehânevî, M. A. (1996), *Keşşâdu İstîlâhâtî'l-Funûn ve 'l-Ulûm*, (Tahk. Ali Dehrûc), Beyrut: Mektebetu Lübnan Nâşirûn, I-II.
- et-Tirmizî, E. İ. (1395/1975). *Sünenü't-Tirmizî*, (Tahk. Ahmed Muhammed Şâkir ve Muhammed Fuâd Abdûlbakî), (2. Baskı), Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî'l-Halebî. I-V.
- Terabichi, G. (1998). *Nakdu Nakdi 'l-Akli 'l-Arabî*, (4. Baskı), Beyrut: Dâru's-Sâkî.
- Tomar, C. "el-Melikü'l-Muazzam Maddesi" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, Ankara: 2004, 71-73.
- Tuna, S., (2024). "Nahiv Kaidelerinin Belirlenmesinde Hadislerin İstişhad Olarak Kullanılması", *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi*, (7), 146-173.
- Uzun, T. (2000). *Ebû Ubeyde Hayatı ve Eseri Mecâzu'l-Kur'ân'ın Dil Özellikleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya,
- Zeydân, C. (2012). *Târîhu Âdâbi 'l-Lugati 'l-Arabiyye*, Kahire: Müessesetu'l-Hendâvî, I-IV.
- ez-Zeccâcî, E. K. (1404/1984). *el-Cumel fî 'n-Nahv*, (Tahk. Ali Tefîk el-Hamed), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- (1405/1985), *el-Lâmât* (2. Baskı), (Tahk. Mâzin el-Mübârek), Dimaşk: Dâru'l-Fikr.